

Əlişir Nəvainin yaradıcılığında milli birlik ideali

Cavidə Məmmədova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: cavi_e@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-5878-2311>

Annotasiya. Məqalə türk dünyasının böyük şairi Əlişir Nəvainin yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Burada şairin yaradıcılığında ana dili və milli birlik idealının bədii əksi təhlil edilir. Eyni zamanda, məqalədə Nəvai yaradıcılığının orta əsrlər türk xalqlarının ədəbiyyatına təsirləri izah edilir. Mövzu ilə bağlı olaraq Azərbaycan şairi Kişvərinin yaradıcılığı da müqayisəli təhlilə cəlb edilir.

Açar sözlər: Əlişir Nəvai, özbək ədəbiyyatı, klassik poeziya, milli birlik, ana dili

The ideal of national unity in Ali-Shir Navai's creativity

Javida Mammadova

Doctor of Philosophy in Philology, Institute of Literature named after Nizami Ganjavi. Azerbaijan.

E-mail: cavi_e@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-5878-2311>

Abstract. The article is devoted to the creativity of Ali-Shir Navai, the great poet of the Turkic world. The literary reflection of the National Language and the ideal of national unity in the creative works of the poet are analyzed in the article. At the same time, the article explains the influence of Navai's creativity on Medieval Turkish literature. The creativity of the Azerbaijani poet Kishvary is also included in the comparative analysis in this article.

Keywords: Alisher Navai, Uzbek literature, classical poetry, national unity, native language

Giriş / Introduction

Özbək klassik poeziyasının əhəmiyyətli səhifələrinə imza atmış, türk-islam ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Əlişir Nəvainin yaradıcılığı bir çox baxımdan əhəmiyyət daşımaqda, bu gün də bədii-fəlsəfi, ədəbi-mədəni mahiyyətini qorumada, ümumtürk milli-əxlaqi dəyərlərimizin mühafizəsində əvəzsiz xidmətini göstərməkdədir. Nizami Gəncəvinin davamçısı hesab olunan Əlişir Nəvainin yaradıcılığı təkcə klassik poeziyanın inkişafına təkan verməsi, poetik mükəmməlliyi və əxlaqi-tərbiyəvi keyfiyyəti baxımından deyil, həm də vətənpərvər mövqeyi, millət düşüncəsinə sahib ideya mahiyyəti ilə dövrünün böyük ədəbi hadisəsi olduğunu sübut etməkdədir.

Nizami Gəncəvinin bədii irsindən bəhrələnən və onu:

*Şairlərin ən xoş kəlamıdır o,
«Xəmsə»ni yaradan Nizamidir o...
Xosrov Dəhləvidən başqa heç bir kəs
Nizami ardınca yol gedə bilməz [1, s.8].*

Yaxud

*Nizamiyə pəncə uzatsa hər kəs,
Qırılar pənçəsi, murada yetməz [2, s.9].*

– deyə öyən Əlişir Nəvainin əsərləri özündən sonrakı müxtəlif türk şairlərinin yaradıcılığına ciddi təsiri ilə də onun Nizami məktəbinin layiqli varisi olduğunu, bu ədəbi ənənəni yaşadaraq gələcək nəsillərə ötürdüyünü sübut edir. Bu mənada Nəvainin yaradıcılığı özbək və Azərbaycan ədəbiyyatları arasında nəhəng ədəbi körpü olaraq dəyərləndirilə bilər. Bu məsələ Nəvai yaradıcılığının möhtəşəm bir ədəbi proses olmaqla yanaşı, hər şeydən əvvəl, milli birlik idealına xidmət edən ədəbi hadisə olduğunu bir daha sübut edir.

Əsas hissə / Main part

Nəvainin yaradıcılığında milli birlik idealına xidmət edən əsas mühüm məsələlərdən biri ana dili problemdir. “Öz xeyirxah məsləhətlərlə ölkənin siyasi qüdrətini möhkəmləndirməyə çalışan Nəvai, həyatı dəfələrlə təhlükədə olsa belə, yenə də əzmindən dönməyən bu alovlu vətənpərvər xüsusən özbək ədəbi dilinin təkmilləşməsi uğrunda daha ciddi mübarizə aparıb, bu dili Yaxın Şərqdə ən görkəmli dillər səviyyəsində şöhrətləndirmişdir” [3, s.3]. Ərəb və fars dillərini mükəmməl bilən, farsdilli türk ədəbiyyatından faydalanan şair, həm ana dilində əsərlər yazdığı üstün tutmuş, həm də müasirlərinə bu dildə yazmağı tövsiyə etmişdir. Ana dili şair üçün azadlıq, hakimiyyət, milli birlik anlamına gəlir:

*Ya Rəbb, bir nəzər sal söz bağçasına
Sən bülbül lisanı vermişən ona.
Çatdır ucalığa sən bizim dili,
Susmasın bu bağın şeyda bülbülü!
Xüsusən, Nəvai bunəvanı sən,
Binəsib eyləmə mərhəmətindən! [1, s.4]*

Şeirdə “dilin ucalığı” milli hakimiyyətin sonsuzluğunu, “şeyda bülbül” isə azad millətin şairini simvollaşdırır. Klassik şeirlərə xas ənənəvi bölümdə – böyük Allaha müraciət hissəsində də şair imanını ifadə edərək türk-islam əxlaqına mənsub görüşü nəzmə çəkir.

Qeyd etdiyimiz kimi, cığatayca mükəmməl klassik ədəbiyyat nümunələri yaradan şairin əsərləri bir çox türk xalqlarının bədii yaradıcılığına, o cümlədən də Azərbaycan ədəbiyyatına təsir göstərmişdir. Bu barədə Əlyar Səfərli yazır: “Məlumdur ki, 15-ci əsrdə Nəvainin təsiri geniş yayılmışdı, bir sıra Azərbaycan şairləri Nəvainin təsiri ilə şeirlər yazır, Nəvai şeirindən gələn özbək sözləri işlədirdilər” [4, s.7]. Nəvai şeirinin Azərbaycan ədəbiyyatına təsirlərini siyasi amillərlə bağlayan görkəmli alim daha sonra yazır: “Ümumiyyətlə, XV əsrdə özbək şeirinin Azərbaycanda yayılması mürəkkəb bir proses idi. Teymurilərin başqa ölkələrlə yanaşı, Azərbaycanı da işğal etmələri və özbək şeirinin özünün əldə etdiyi böyük nailiyyətlər bu işdə mühüm rol oynamışdır. Bir çox Azərbaycan şairləri Özbəkistanda olmuş, oradan Nəvai şeirinin təsirini Azərbaycana gətirmişlər. Şahqulu bəy, Süsəni bəy və b. adını xatırlamaq mümkündür” [4, s.7-8]. Görkəmli alimin yazdığı kimi, burada siyasi amillərin rolu danılmaz olsa da, bizcə, Nəvai şeirinin türk xalqlarının ədəbiyyatına təsiri həm də bu poeziyanın ruhundakı səmimiyyət və sevgidən irəli gəlməkdə idi. Fikrimizi Nəvai yaradıcılığında bu misralar sübut edir:

*İstərsə bir olsun, istərsə min bir
Bütün türk elləri ancaq mənimdir.*

*Xətadən başlayıb Xorasanadək,
Ellər fərmanımlla ömür sürəcəm.
Şiraz da, Təbriz də mənim yerimdir,
Orda şöhrətlənən öz əsərimdir.
Türk mənim sözümə könül can verib,
Bircə türk verməyib türkmən verib.
Hansı bir diyarə fərman apardım
Onu almaq üçün divan apardım [2, s.296].*

“Mənimdir” kəlməsi şairin yaradıcılığında milli birlik, milli özünüdərk idrakına səsləyən ifadələrindəndir. Müxtəlif şəhərləri divanı ilə fəth etdiyini yazması şairin könül, ruh fəthindən bəhs etdiyini və “mənimdir” kəlməsində sevgi və səmimiyyətin ifadə olunduğunu sübut etməkdədir.

Nəvainin yaradıcılığından təsirlənən şairlərdən bəhs edərkən ilk yada düşən, təbii ki, Kişvəri olur. Nəvainin “Sana”, “Bar” qəzəllərini təxmis edərək ona ehtiramını ifadə edən şair:

*Kişvəri şeiri Nəvai şeirindən əskik iməs
Bəxtinə düşsəydi bir Sultan Hüseyini Bayqara*

– deyə həm də Hüseyin Bayqaranın Nəvai kimi şairin yetişməsindəki rolunu bir şair həssaslığı ilə yüksək dəyərləndirir. Bu da bir daha sübut edir ki, Nəvai şeirinin sevilməsi, və müxtəlif xalqların ədəbiyyatına təsiri yalnız bir siyasi amillə deyil, daha çox Nəvai poeziyasının humanist mahiyyəti və milli birlik düşüncəsinə sahib keyfiyyəti ilə bağlı olmuşdur. Kişvəri də “dahi özbək müasirinin hünərini qiymətləndirməyi bacarmağa qadir olan, qiymətləndirən bir şairdir” [4, s.8].

Bir məsələni də unutmamaq olmasın ki, “XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycan dilində şeir yazmağın dövrün əsas ədəbi ənənəsinə çevrilməsi orta əsr ədəbiyyatının poeziyaya gətirdiyi əsas yeniliklərdən biri idi” [5, s.189] və “XV-XVI əsrlərdə Azərbaycan poeziyası Şah Qasım Ənvar, Bədr Şirvani, Cahan Şah Həqiqi, Kişvəri, Həbib tərəfindən də ana dilində yazılmış şeirlərlə sürətlə inkişaf etdirilmişdir” [5, s. 191]. Poeziyanın ana dilində yaranması həm də milli düşüncənin inkişafı ilə bağlı idi və bu amil də qardaş xalqların ədəbiyyatlarının qarşılıqlı zəmində inkişafına təkan verirdi. Başqa sözlə, anadilli poeziya və Nəvai şeirinin qüdrəti və səmimiyyəti bu təsirləri daha da qüvvətləndirmişdir.

Nəticə / Conclusion

Nəvai yaradıcılığının ana dili və milli birlik idealının bədii əksini bu nəticələrlə xarakterizə etmək olar:

Nəvai şeiri ilə çağatay dilinin sözləri ədəbiyyatımıza gəlir və ortaq dil keyfiyyətlərini dərinləşdirir.

Nəvai yaradıcılığı qədim dövr ədəbiyyatı ilə orta əsrlər ədəbiyyatı arasında körpü rolunu oynayır.

Nəvai yaradıcılığı özbək-Azərbaycan ədəbi əlaqələrini dərinləşdirir.

Nəvai yaradıcılığı milli birlik idealını, qardaşlığı təbliğ edir.

Nəvai poeziyası Nizami yaradıcılığında təbliğ olunan humanist milli-dini dəyərləri qoruyaraq, bütün türk xalqlarının vahid mənəvi mirası kimi dəyərləndirir.

Ədəbiyyat / References

1. Nəvai Ə. Yeddi səyyarə. (Tərcümə: Ə.Ziyatay) Bakı, 2006.
2. Nəvai Ə. Fərhad və Şirin. (Tərcümə: Ə.Vahid, M.Dilvazi, Ə.Ziyatay, M.Rahim, N.Rəfibəylinindir). Bakı, 2006.
3. Araslı H. Böyük şair. Nəvai Ə. Fərhad və Şirin. Bakı, 2006.
4. Səfərli Ə. Ön söz. Kişvəri. Əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004.
5. Həbibbəyli İ. Azərbaycan ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı, “Elm”, 2019.

Идеал национального единства в творчестве Алишера Навои

Джавида Мамедова

Доктор философии по филологии, Институт литературы имени Низами Гянджеви.
Азербайджан.

E-mail: cavi_e@yahoo.com

Резюме. Статья посвящена творчеству великого поэта тюркского мира Алишера Навои. В статье анализируется литературное отражение национального языка и идеала национального единства в творчестве поэта. В то же время в статье разъясняется влияние творчества Навои на средневековую турецкую литературу. В сравнительный анализ в статье также включено творчество азербайджанского поэта Кишвери.

Ключевые слова: Алишир Наваи, узбекская литература, классическая поэзия, национальное единство, родной язык